

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ БЕЗБЕДНОСТИ
КАТЕДРА СТУДИЈА МЕНАџМЕНТА ЉУДСКИХ И СОЦИЈАЛНИХ
РЕСУРСА

ОД ЦРКВЕНИХ ШКОЛА ДО ПРВИХ УНИВЕРЗИТЕТА

- ДИПЛОМСКИ РАД -

Ментор:

Др Жељко Бралић
Ванредни професор

Студент:

Драгана Тришовић
81/19

Београд, 2023. године

САДРЖАЈ

1. Увод.....	1
2. Рано хришћанство.....	2
2.1. Катехуменске школе.....	3
2.2. Катехетичке школе.....	6
2.2.1. Клемент Александријски – живот и дело.....	8
2.2.2. Ориген из Александрије – велики мислилац, васпитач и учитељ.....	11
3. Црквене школе – прве школе у средњем веку.....	17
3.1. Парохијске школе.....	19
3.2. Манастирске школе.....	19
3.3. Катедралне школе.....	20
4. Појава универзитета.....	22
5. Хуманизам и ренесанса.....	25
6. Закључак.....	28
Литература.....	29

1. Увод

У овом раду постепено и детаљно приказате се развој васпитања и образовања од првих црквених школа, па све до првих универзитета.

Прво важно раздобље којим се овај ради бави јесте рано хришћанство. Из тог периода проистекле су две врсте школа, најпре катехуменске, потом и катехетичке школе које представљају почетак ранохришћанског васпитања, али истовремено и основу даљег васпитања и образовања која ће се временом надограђивати и унапређивати.

Анализом катехуменских, потом и катехетичких школа раних хришћана, долазимо до две изузетно важне и значајне личности директно повезане са александријском катехетичком школом. У питању су Клемент Александријски и Ориген Адамантије, који су својим радом и залагањем, свако на себи својствен начин, оставили великог трага.

Друго важно историјско раздобље, које је изнедрило три врсте црквених школа - парохijske, манастирске и катедралне школе, јесте средњи век. Управо те три школе пример су основног, средњег и вишег нивоа наставе и образовања у средњовековном периоду.

За последњу целину карактеристична је појава првих универзитета, где се као пример првих и најзначајнијих европских универзитета наводе универзитети у Болоњи и у Паризу.

2. Рано хришћанство

Хришћанство – као нова историјска, верска и културна појава од првог века постепено настаје унутар граница Римског царства. Иако често прогоњено и сузбијано, и то нарочито у првим вековима, хришћанство је успевало да се одржи и опстане, упркос свим жртвама и опасностима које су представљале препреку на том путу, и то тајно или у изолованим заједницама. Временом почиње да се развија нова култура звана ранохришћанска култура, која је била заснована на новој религији и идеологији. Упркос тешким временима и прогонима, хришћани су успели да изграде нови, сопствени културни модел.

Од потреба хришћана да у оквиру своје заједнице имају одговарајућу васпитну праксу у складу са идејама и идеалима хришћанства потичу почеци ранохришћанског васпитања. Постојећи систем школства у Римском царству био је нехришћански, па је самим тим хришћанска заједница против своје воље упућивала децу и младе у римске школе. Хришћани су били против римских школа и придржавали су се става да се хришћанско васпитање и образовање мора изградити унутар заједнице и унутар саме Цркве.

Када се говори о хришћанском васпитању, обично се мисли на то да дете треба да се васпитава у хришћанској атмосфери, посебно у школи. Међутим, рани хришћани су под овим подразумевали и сматрали нешто много дубље. Ово је за њих подразумевало, са једне стране, учење о догмама и истинама неопходним за спасење и са друге стране, морално васпитање. Хришћанско васпитање деце била је основна дужност родитеља. Рани хришћани оштро би осудили данашње родитеље који сматрају да су урадили све што се од њих тражи тако што су предали своју децу учитељу или институцији. Природно окружење за развој хришћанства била је управо хришћанска породица. Обавеза оца била је да хришћанско васпитање пренесе на синове, а обавеза мајке била је да хришћанско васпитање пренесе на ћерке.

У раном хришћанству су основне васпитно-образовне установе чиниле две врсте школа: катехуменске и катехетичке школе.

2.1. Катехуменске школе

Важно је напоменути да је и за време сурових прогона хришћана постојао одређен број васпитно-образовних установа или школа које су биле намењене хришћанским верницима, као и кандидатима за вернике.

Претпоставка је да су рани хришћани већином потицали из нижих друштвених слојева, да су били слабије образовани и веома често неписмени, али су били веома посвећени моралним аспектима сопствене религије, а у оквиру раних хришћанских заједница су добијали васпитно-моралне поуке због чега се изводи закључак да је рано хришћанство било или барем подразумевало својеврсно васпитање.

Време раног хришћанства заправо је било време када су хришћани због свог веровања били сурово прогоњени, убијани и мучени, и када је прихватање хришћанске вере значило свесно прихватање велике опасности по сопствени живот, али то је уједно и кључан разлог због ког су хришћани осећали моралну супериорност у односу на римски свет и многобожачку цивилизацију у којој су живели. Хришћани су били посвећенији хришћанским учењима у почетку, у првим вековима наше ере него касније, када је цео римски свет постао хришћански. Према томе, рано хришћанство јесте било школовање. Али и без обзира на то што је припадност хришћанској цркви имала ефекат неке врсте школовања, хришћани ипак нису имали сопствене, праве школе.

Временом, потреба за специфичним школама била је све снажнија. Било је неопходно организовати како припрему тако и упућивање, поучавање потенцијалних или будућих чланова црквене заједнице. Као одговор на ту потребу развиле су се катехуменске школе, а сам назив катехумен означавао је најчешће одраслог човека који је изразио жељу да постане хришћанин, и који се припрема да постане пуноправни, крштени припадник цркве. Сваки кандидат морао је да

пређе пут који је подразумевао упознавање хришћанских доктрина, правила, обреда и светих тајни, док је са друге стране било потребно да докаже да поседује моралне квалитете које доликују правога хришћанина. Након дужег периода упућивања или поучавања катехумен се сматрао достојним пријема у хришћанску цркву, који се увек и свуда обележавао обредом крштења.

Овакве школе раних хришћана биле су намењене одраслима, јер се обичај крштавања деце у раном детињству упоставио и утврдио доста времена касније, када је хришћанство остварило доминацију у касном римском царству и у средњовековним државама Европе. До тог тренутка, већина хришћана били су обраћеници, или конвертити, који су рођени и васпитавани као пагани али су се касније у одраслом и зрелом добу, крстили по сопственој одлуци, вољи, жељи и захтеву. Као пример узимају се многе значајне личности и свеци ране хришћанске цркве.

Као један од разлога постојања катехуменског поучавања и одговарајућих школа истиче се и тај што су ране хришћанске заједнице живеле у великој, свакодневnoj опасности од прогона, и зато су деловале у тајности, како би се обезбедиле и од потенцијалних лажних хришћана, издајника и провокатора. Сматра се да је највећи број катехуменских школа настао у другом веку наше ере.

Умна и морална поука представљају основна обележја карактеристична за катехуменску обуку. Тада се сматрало да хришћанин мора да буде довољно упућен у доктрину или довољно образован како би могао да се одупре учењима многобожачких филозофа и филозофија, такође, хришћанство је увек, а нарочито у првим вековима, захтевало пре свега владање у складу са хришћанским учењем, што је значило да бити хришћанин не подразумева само интелектуално познавање црквеног учења, већ да права вера тражи целог човека, а не само његов интелект.

Тертулијан (Quintus Septimius Florens Tertullianus, ?155-?220) био је противник праксе која је постојала у неким од раних заједница, праксе која је подразумевала

да се катехумени не разликују од правих верника, да сви слушају исте поуке и говоре исте молитве, да се подједнако откривају тајне и једнима и другима, као и да се неки примају у заједницу и пре него што су прошли поучавање. Тертулијан, овај значајни мислилац се, иако је рођен у Картагини, преобратио у хришћанство у Риму 195. године, у својим четрдесетим годинама, и на тај начин постао борац против јереси и паганства, као и против целокупне античке филозофије, јер се придржавао мишљења да свака филозофија поред и/или после хришћанства постаје сувишна.

Очување и напредовање хришћанства и цркве било је могуће под једним условом, а то је да одговарајући систем поучавања, катехуменат и катехуменске школе мора да обезбеди и организује Црква. Нема доступних детаљних података о катехуменској обуци, али се по неким поузданим изворима овај систем постепено усавршавао и достигао свој врхунац управо у другој половини другог века. Садржај катехуменске обуке био је интелектуалног и моралног карактера, а био је обухваћен и музички аспект, који је подразумевао певање псалама и других црквених песама.

Катехуменска обука спроводила се у периоду од три године. На самом почетку је поучавање трајало краће, међутим, како је време пролазило и систем обуке се усавршавао, ова припрема се све више продужавала, као и пробни-искушенички период. Посебно одабрани учитељи (*didaskalos, didaskali*) су у почетку држали наставу, али су ову дужност преузели свештеници још у релативно раном периоду.

Религијско поучавање у раној хришћанској цркви било је претежно андрагошки процес – у преводу, било је углавном васпитање и образовање одраслих људи; осим поменутог, о томе сведочи и тада подразумевано схватање да се верска обука није окончавала ни самим крштењем, већ се наставља и траје целог живота константно се продубљујући. Вера, као и верско учење и поучавање за ране хришћане представља и подразумева доживотни, или целоживотни процес.

Катехуменске школе су биле најбројније и најзначајније у трећем и четвртном веку, а након што је хришћанство постало доминантна, па чак и државна религија, ове школе су постепено губиле на свом значају и лагано одумирале, док су се неке ипак трансформисале у друге врсте школа. Морално-верска поука преовладава од раног детињства у хришћанству, када се углавном обавља и обред крштења, па тако нове установе и школе преузимају све значајнију улогу у средњевековним државама Европе.

Катехуменска пракса остала је углавном присутна у средњем веку код покрштавања варварских племена, као и у литургијској пракси, и то у оквиру обреда крштења.

2.2. Катехетичке школе

Многи аутори нису правили термилошку разлику између катехуменских и катехетичких школа, иако се сматра да то није правилно.

Поређења ради, катехуменске школе су биле намењене основном, елементарном упућивању хришћана и сматране су школама нижег, елементарног нивоа, док су катехетичке школе биле школске установе вишег нивоа са специфичним садржајем, па је самим тим оправдано сматрати их вишим или високим школама. Прве катехетичке школе биле су осниване већ крајем првог века.

Постоје подаци да је прва катехетичка школа основана је у Александрији, у првој половини другог века, тј. око 125. године. Њен оснивач био је Базилид. Постоје и подаци да је Базилидов ученик, по имену Валентин наводно касније основао сличну школу и у Риму.

Друга александријска катехетичка школа, основана је око 179. године. Постоји доста више сачуваних података и детаља о овој школи него о претходној. Први управитељ ове школе био је Пантенус – стоички филозоф који се преобратио у хришћанство.

Пантенуса је у вођењу друге александријске школе наследио Клемент (Александријски, Titus Flavius Clemens, ?153-?215) око 190. године, који је био рођени Атињанин, и који је своје хришћанско образовање стекао управо као Пантенусов ученик у Александријској катехетичкој школи.

Клемент је аутор и обимне расправе назване – Paidagogos која је названа у складу са тада још увек важећим, традиционалним и класичним грчким значењем појма педагог, а то је био човек који је дечака свуда пратио и увек га чувао, другбеник, телохранитељ и пратилац до школе и назад. Клемент је педагога упоредио са Христом као учитељем хуманости, на супрот didaskalosа који је учитељ интелекта.

Вођење школе након Клемента преузео је Ориген, александријски Грк, филозоф и писац, који је покушавао да помири сукоб античке филозофије и хришћанства. Међутим, Ориген је због својих учења, као могући јеретик, уклоњен са места управитеља александријске школе, али је у годинама које следе и сам у Цезареји основао нову и веома успешну школу. И у тој школи је, колико је познато, поучавао филозофију, реторику, логику, астрономију, књижевност, историју, науку..

Оно што је занимљиво јесте чињеница да александријска катехетичка школа није имала сопствену школску зграду, већ су се ученици окупљали у кући учитеља, тј. управитеља школе. У првом плану свакако је било темељно изучавање и тумачење Библије, али је поред тога било дозвољено и изучавање свих типова грчке филозофије (осим епикурејства), као и многих наука, класичне грчке књижевности, граматике, реторике и многих других предмета паганских школа, али, подразумева се, са друге тачке гледишта.

У још неким градовима римског царства постојале су катехетичке школе, од којих се издвајају оне у Едеси, Сирији.. У трећем веку основана је школа у Антиохији која се бавила дословним тумачењем Библије.

Катехетичку школу у Риму основао је почетком трећег века римски бискуп Калист (Callistus или Calixtus I, ?160-?223) и управо је ова римска школа била једна од

најзначајнијих катехетичких школа. Красила ју је велика и богата библиотека, на чијем су челу били многи значајнији библиотекарски.

Катехетичке школе чине базу и основу на којој ће се, касније током година, појавити и развити катедралне школе, као једна од најзначајних установа средњег века. Катехетичке школе постепено су се везивале за седишта црквене власти и све више су биле окренуте образовању свештеника – што је и био један од задатака катехетичких школа. Из ових школа проистекле су дакле епископалне, бискупске или катедралне школе, а назив катедралне школе се задржао на западу Европе јер су се налазиле у катедралама или уз њих. За хришћански Исток био је карактеристичан назив епископалне школе.

2.2.1. Клемент Александријски – живот и дело

Клемент Александријски или Тит Флавије Клемент (Titus Flavius Clemens, Clemens Alexandrinus) рођен је највероватније у Атини око 153. године. Клемент потиче из паганске, грчке породице, али је хришћанство примио и изабрао касније у току свог живота, што значи да је попут велике већине хришћана био конвертит, односно преобраћеник. Нема много сачуваних података везаних за његов живот, али о њему самом можемо доста сазнати управо из његових дела. Био је веома упућен у античке мистеријске култове, и из тог разлога се претпоставља да је био и припадник неког од тих култова пре него што је примио хришћанство и постао хришћанин.

О начину, месту и околностима Клементовог преобраћења нажалост нема много сачуваних података. Познато је само да је доста пропутовао између Италије, Палестине, Сирије и Египта како би пронашао учитеље који би могли да одговоре на његова питања која су се односила на веру и филозофију, а које је он сматрао итекако повезаним.

Клементов најзначајнији учитељ био је Пантенус, који је био управитељ александријске катехетичке школе. Клемент се посветио слушању Пантенуса, толико да је отпочео свој живот у Александрији, најпре као ученик катехетичке

школе, а потом и као свештеник и васпитач. Помно је пратио и упијао поуке учитеља Пантенуса и тако напредовао до његовог сарадника, онда и до места учитеља, да би на самом крају наследио свог учитеља и постао управитељ александријске катехетичке школе.

Клемент Александријски био је телентован и надарен мислилац и писац. Иза себе је оставио бројна и обимна дела, иако је у то време то заиста била права реткост. Засигурно постоје и нека његова дела која уопште нису доспела до нас, али зато сва његова дела за које знамо потврђују чињеницу да је био један од најзначајнијих мислилаца и писаца ране хришћанске цркве.

„Најважнија Клементова дела су првенствено она која многи аутори оправдано наводе као својеврсну трилогију (мада као таква целина ови текстови нису ни замишљени нити написани):

- ❖ **Protrepticus** (Подстицаји, другде приближно преведено као Обраћање Грцима, или Опомена Грцима, 1 књига)
- ❖ **Paidagogos** (Васпитач, или Учитељ, или Педагог, 3 књиге)
- ❖ **Stromateis** (Ћилими, или Ткања, вероватно 8 књига)“ (Бралић, 2009, стр. 7)

Клемент је вероватно желео да ову трилогију заокружи делом под називом Учитељ (Didaskalos), али на крају дело није написао, желео је да хришћанска прича остане мистерија.

Поред његових поменутих најзначајнијих дела, сачуван је у целини и текст трактата чији назив је гласио - *Quis Dives Salvetur?* (Који ће богат човек бити спасен). Овим текстом желео је да поручи и објасни хришћанима да хришћанство не осуђује богатство и богате људе због самог богатства, већ осуда постоји уколико из богатства произлазе штетни ставови, понашање и грех. Уколико се богатство користи на прави начин, тако што ће се чинити добра дела и служити Богу, Клемент га у том случају није сматрао грешним.

Остатак Клементових дела сачуван је у фрагментима, за нека се зна само непосредно, кроз спомињање других аутора и ту спадају: Изводи из изрека пророка, Скице (8 књига), писао је расправе о посту, о клевети, о стрпљењу, о устројству Цркве и др..

Клемент Александријски, високо образован Грк дубински упућен у класичну културу, искористио је појам педагог да би приказао пут који човек мора да пређе у процесу васпитања/самоваспитања које захтева живот узорног хришћанина. У класичном античком добу педагог је био роб, старатељ и чувар који је дечака водио до школе и других јавних простора, бринуо се за његову безбедност, бринуо о његовом добру, био његов дружбеник и надгледник, а касније и васпитач у скоро свим приликама у којима није био присутанотац дечака. Педагог је био тај који је могао да утиче на обликовање дечаковог карактера. Управо ту паралелу Клемент користи да би приказао пут којим се појединац успиње до идеала хришћанске врлине и владања, па и знања. За Клемента педагог је и Божја реч и Христ.

Клемент види педагога као брижног и посвећеног водича који ће свог васпитаника провести путем християнизације која представља првенствено васпитни, али и образовни процес. Да би нагласио своју тезу и указао на васпитно-морално-религијско у односу на образовно-интелектуално-рационално Клемент је искористио грчки назив *paidagogos* а не *didaskalos*, што је и у класично и у Клементово доба назив за учитеља. Педагог у овом смислу утиче и на карактер и на душу, а не само на интелект.

Клементу је пошло за руком да првенствено у себи, а потом и у сопственој филозофији и теологији, онолико колико је то могуће, помири Грчку и хришћанство, и да у најбољем могућем смислу буде и Грк и хришћанин.

Иако Клементово дело у великој мери представља једну посебну врсту апела који се упућује богатима, он је био свестан и да хришћански народ, слабијег социјалног статуса и скромног или никаквог образовања, често темељи своја религијска

убеђења на страху од Божје казне, на страху који је сличан сујеверју, уместо на јасном ослоњу на Божју реч. Био је свестан да Црква не може дугорочно да се утемељи само на већини верника који су неуки и неписмени. Црква је као организација и институција која се шири и расте такође захтевала довољан број верних хришћана који су били високо образовани и способни да заузму висока места у црквеној хијерархији која се све бројнија и сложенија. Управо то је један од главних разлога због којих настају катехетичке школе као теолошко-филозофске академије, као школе високог и/или највишег нивоа, међу њима и најзначајније као што су школе у Александрији и Антиохији.

2.2.2. Ориген из Александрије – велики мислилац, васпитач и учитељ

Ориген Адамантије [Origenus Adamantius или Adamantinus] рођен је у египатској Александрији око 185. године. Интересантна је чињеница да се упркос томе што потиче из хришћанске породице и што је и сам крштен у раном детињству, његово име повезује са значајним староегипатским божанством – Хор или Хорус, заштитником фараона, сином Озириса и Изиде. Његово презиме Адамантије указује на јасноћу и снагу ума.

Оригенов отац био је Леонид, високо образован, уважавани учитељ књижевности и граматике. И Леонид, Оригенов отац, био је веома побожан. Оригенов отац био је у прилици да и свог сина широко образује, и стога га је упућивао у све оне науке које су се у хеленском свету тога времена подразумевале у најобразованијим породицама. Радило се, без сумње, не само о елементарном, већ и оном општем, либералном образовању високог нивоа које је већ од класичних времена старе Грчке подразумевало: граматiku, реторiku, логику (дијалектику), аритметику, геометрију, астрономију, музику.. Захваљујући знању које му је пружено, Ориген и у каснијем животном добу могао да се сети давно научених делова из Илијаде и Одисеје.

Међутим, поред класичног грчког образовања, захваљујући свом оцу, Ориген је свакодневно изучавао Библију. Сваког дана, Оригенов задатак био је да чита, изучава и памти одређене делове Библије, што је њему још као малом дечаку одлично полазило за руком.

Ориген је са својих четрнаест година почео да похађа катехетичку школу. Његов учитељ био је Клемент Александријски. Школу је похађао око три године, све док учитељ Клемент није напустио Александрију. Ориген се и у том периоду истицао својим знањем и образовањем, умним способностима и бројним талентима, па је још као млађи дечак био препоручен за будућег катехету.

Захваљујући труду и залагању свог оца, Ориген је још као дечак стекао одређени ниво хришћанског образовања, које је још додатно унапредио похађајући катехетичку школу и уз помоћ учитеља Клемента. Ориген је сазревао у верног, пожртвованог, у одређеној мери фанатичног хришћанина. То је посебно дошло до изражаја 202. године када је Оригена и његову породицу задесила трагедија. Ориген није имао ни пуних седамнаест година када се суочио са чињеницом да је његов отац Леонид постао жртва прогона којем су били изложени хришћани под влашћу цара Септимија Севера, и бачен у тамницу. Сазнавши за свог оца, Ориген је чврсто решио да се преда и буде погубљен заједно са својим оцем, којег је сматрао својим узором још од малих ногу. Како би спречила још већу трагедију, Оригенова мајка покушавала је на све начине да га одговори од те сулуде идеје, али безуспешно. На крају је била приморана да му сакрије сву одећу, и на тај начин га спречила да оде да се преда и спасила му живот. Ориген се није потпуно зауставио у намери да дође у контакт са својим оцем, па је успео да му пошаље писмо охрабрења у коме га моли и упозорава да остане чврст у вери чак и по цену живота.

За време прогона у Александрији, многи хришћани су настрадали, били протерани или су морали да побегну из града, па је хришћанска заједница осећала додатну потребу за верско-хришћанским, катехуменским и катехетичким поучавањем.

Иако је био млад, можда и премлад, Ориген је био и више него спреман да се посвети мисионарско-верском васпитању које је подразумевало васпитање хришћана, катехумена-кандидата за крштење, па чак и пагана који су били спремни да слушају поуке овог цењеног, образованог и талентованог младића. Ориген је на свом путу успео да преобрати многе пагане у хришћанство. Међу њима били су и Плутарх који је касније постао мученик и Херакле, Плутархов брат, који ће касније постати Оригенов помоћник у катехетичкој школи, а још касније постати и александријски епископ.

Тадашњи епископ александријски био је Деметрије, који је чуо за младог и талентованог учитеља и пожелео да га упозна. Ориген је имао само осамнаест година када га је епископ Деметрије поставио за *didaskalos*, управитеља и учитеља чувене катехетичке школе, која је за време прогона остала без свог доташњег управитеља Клемента због опасности која је претила целокупној хришћанској заједници.

Ориген се одлично снашао у својој новој улози и испунио висока очекивања, али осећао је да се налази у противречном положају и да улога *gramaticosa*, учитеља језика, граматике и секуларне књижевности која му је додељена није у складу са положајем катехетичког учитеља. Одрекао се световног учитељства, као и зараде коју је та настава доносила њему и његовој породици, иако му је била преко потребна. Желео је у потпуности да се посвети хришћанско-религијској настави. Одрекао се чак и своје вредне библиотеке коју је продао, у којој се налазио велики број књига и рукописа, иако је многе од њих сам својом руком и преписао.

Млади Ориген, осим по својој мудрости и знању, био је познат и по ватреној посвећености вери која га је красила још од малих ногу, а која се, можемо рећи додатно распламсала у тренутку погибије његовог оца. Не марећи за свој живот, пратио је хришћанске мученике пред погубљење, дајући им подршку до последњег

часа иако је и сам могао да настрада од стране римских власти или руља непријатељски настројених према хришћанима.

Ориген је живео скромним начином живота, ходао је бос, имао је само један огртач, слабо је јео и дуго и често постио, и никада није пио вино. Много је радио, и током дана и током ноћи. Током дана се посвећивао настави, а ноћу је изучавао Библију. Поред свих обавеза које је сам себи задао, спавао је мало и то не у кревету, већ на поду.

Као управитеља катехетичке школе, Оригена су уважавали и хришћани и образовани пагани. Ориген је имао велики број ученика који су га поштовали као мислиоца и великог учитеља, и његова слава се проширила и изван Александрије. Скромни учитељ је имао потребу да током целог свог живота истражује и учи, па је тако упоредо са наставничким радом око своје двадесет пете године, похађао наставу филозофије код Амонија Сакаса [Ammonius Saccas, 174-242], значајног и уваженог филозофа, који се сматра оснивачем неоплатонизма.

Временом, Ориген је увидео да се, због великог броја ученика, излаже превеликим напорима, и да више није у стању да се упоредо са катехуменским поучавањем бави и катехетичком наставом, сопственим усавршавањем, истраживањем и тумачењем Библије, као и писањем сопствених дела. Донео је одлуку да поучавање препусти младом, способном и талентованом Хераклу, а он сам се у школи претежно бавио радом са напреднијим ученицима. Тај наставнички рад се могао поделити на следеће целине или врсте наставе. На првом месту била је опште образовна настава која је обухватала класично либерално образовање карактеристично за античко доба, и то је била наопходна припрема за даље студије филозофије, науке, теологије. Друга врста наставе била је катехетичка настава вишег нивоа која је обухватала рад са умно способнијим и образованијим хришћанима и ту је спадало филозофско, теолошко и библијско образовање. Трећа врста наставе била је мисионарско васпитачка настава која је била намењена

образованим паганима, јеретицима, гностицима и другима. Основни циљ био је преобраћање васпитаника у хришћанство, или како је Ориген из свег срца веровао, борба за спас њихових душа.

Док је живео у Александрији, Ориген је пожелео да предузме још један корак у циљу сопственог усавршавања и самообразовања. Схватио је да му је за темељну критички анализу и тумачење Старог завета – хебрејске Библије, неоподно познавање хебрејског текста, па се зарад свог циља озбиљно и предано посветио учењу хебрејског језика.

Иако није било савршено, знање хебрејског језика омогућило му је да се упусти у велики мисаони и списатељски, стваралачки подухват под насловом *Hexapla* (у дословном значењу Шестострука, или Шестостубачна), што је заиста био прави подвиг за Оригеново доба.

За Александријски период Оригеновог стваралаштва везује се још једно његово оригинално и врло обимно ауторско дело познато под називом *De Principiis* - О начелима или О првим принципима.

Ориген је и због овог дела остао запамћен као изванредно значајан црквени отац, а познато је да се његова књижевна продукција ни ту није зауставила, и да се вековима спомиње да је написао чак неколико хиљада књига. Иако је већи део његових дела временом изгубљен, све оно што је у било ком облику сачувано може да посведочи о његовој изванредној величини и његовог значаја као мислиоца и писца.

Важне су и значајне Оригенове везе са Палестином, где су га са уважавањем примили његови пријатељи Теоктит који је био епископ Цезареје Палестинске и Александар који је био јерусалимски епископ. Током његове прве посете ова два значајна и уважена великодостојника замолила су Оригена, кога су веома ценили, да у њиховом присуству одржи проповед. Овим поступком изазвано је снажно негодовање Оригеновог епископа Деметрија, који је сматрао да такав поступак

представља кршење правила утврђених унутар цркве, јер је сматрао да се Оригену није смело дозволити да проповеда у присуству црквених званичника епископског, бискупског ранга. Ориген се након ове ситуације вратио у Александрију, наставио рад у школи на први поглед без последица, али му је његов наредни боравак у Палестини много година касније донео и много веће невоље.

Ориген је око 230. године, током свог боравка у Цезареји, од стране двојице епископа Теоктита и Александра заређен за свештеника. Његови палестински епископски пријатељи желели су тиме да избегну поновно негодовање Деметрија који је, и само њему познатог разлога, као надлежни епископ допустио да његов прослављени катехета деценијама буде без свештеничког чина. Међутим, александријски епископ Деметрије је овај чин схватио као тешку увреду и као недопустиво задирање у његову јурисдикцију. Деметрије је сазвао чак два сабора (синода) у оквиру свог епископата. На једном сабору је Оригену одузето свештеничко знање, а на другом је протеран. Нису били јасни овакви мотиви и поступци епископа али је врло вероватно моћни епископ заиста завидео скромном, славном и свуда уважаваном Оригену.

На крају крајева, одлука је била донета и Ориген је морао заувек да се опрости са својим родним градом, са својим многобројним ученицима и сарадницима, и са катехетичком школом коју је водио скоро пуне три деценије.

3. Црквене школе – прве школе у средњем веку

„Школа, просвета и педагогија у средњем веку може се поделити према развоју друштва, економије, културе и просветног деловања, а тиме и педагогије, на ова раздобља:

- ❖ од пропаста Западноримског царства у V веку до XII века (раздобље раног средњег века)
- ❖ XII и XIII век – епоха схоластике
- ❖ од XIV до краја XVI века – епоха хуманизма и ренесансе.“ (Zaninović, 1988, str.51)

Након пада Западног римског царства 476. године нове ере, почиње средњи век и епоха феудализма.

Васпитање у средњем веку можемо у потпуности да схватимо само ако смо упознати са тадашњим друштвеним уређењем и тадашњим мишљењем. У рукама феудалаца је сва власт, па и васпитање. Црква је права феудална сила и није јој стало само до економско-политичке превласти, већ она даје и јединствену верско-духовну усмереност целокупном средњовековном животу. Основна супротност средњовековног мишљења јесте супротност између душе и тела, супротност између овоземаљског и оноземаљског света. Централна идеја јесте идеја онога света – верска идеја.

На прелазу из старог века у средњи век, друштвено-политички и културни потреси скоро су сасвим избрисали читаву античку цивилизацију, самим тим је хришћанство још више дошло до изражаја. Главно питање је било хришћанин или незнабожац. Разумљиво је било што су у оваквим приликама свештеници постали носиоци општег образовања и што су васпитање и образовање постали њихове привилегије.

Рад је поново добио на вредности, јер је позитиван однос према раду једна од главних тековина хришћанства – „моли се и ради“. Хришћанство је у раду видело још увек верско-васпитно средство, и побуде за рад су тражили у оном свету. Учили су да грешан човек треба да се одбрани од грешних искушења. Сигурно је и то да је и сама црква у физичком раду народа-кметова гледала темеље и и основу своје феудалне силе.

Због таквих прилика и ситуације, разумљиво је што је васпитање у средњем веку постало једноставно. Оживела је брига за душу, мисао о вечитом циљу на оном свету, док је антички идеал о хармоничном развоју душе и тела изгубио своју вредност. Свештеници су проповедали послушност, стрпљење, рад и уздржаност. Дисциплина је била строга, а једна од главних васпитних метода била је телесна казна. Главни ауторитети били су Свето писмо и његов тумач. Манастири су били жаришта писмености, имали су богате библиотеке. калуђери су чували и преписивали књиге.

Средњи век није оставио значајну теоретску педагошку мисао. Религија је представљала врхунац свега у човеку и у животу. Циљ живота и васпитања било је спасење душе. Живот и васпитање су се поклапали. Живот треба да буде васпитање за спасење. Из тог разлога није било потребно никакво нарочито учење за формирање човека. Исти захтеви који су важили за одрасле, важили су и за децу.

Прве школе у средњем веку биле су црквене, осниване су од стране цркве. Црква је била прва која се занимала за школство јер јој је било потребно ниже и више свештенство које ће васпитавати народ у духу хришћанства и хришћанских врлина, пре свега, у послушности и оданости божјој вољи. Те школе су непосредно припремале ученике за професионални свештенички рад.

Постојало је више врста црквених школа. Црквене школе су биле подељене на парохијске, манастирске и катедралне школе.

3.1. *Парохијске школе*

У парохијским школама школовали су се дечаци из парохије. У школама је наставу држао парохијски свештеник или црквењак. Наставу елементарног нивоа у овим школама похађале су само мале групе дечака. Настава се одвијала или у локалној цркви, или у кући свештеника.

Учили су да читају црквене књиге на латинском језику и да пишу, да певају црквене латинске песме и молитве. Латински језик, који више није био жив језик свакодневне комуникације представљао је потешкоћу у савладавању градива и наставног садржаја.

Парохијске школе су биле слабо организоване, у складу са скромним знањима које су поседовали парохијски свештеници који су обучавале ове мање групе дечака. Парохијске школе васпитавале су ниже свештенство и помоћно црквено особље, у првом реду црквене певаче.

Иако су парохијске школе биле веома слабо организоване, са скромним наставним садржајем, ипак се црквена власт залагала да се у свакој парохијској цркви успостави почетна настава, што потврђује чињеницу да је црквена елита осећала да је нужно утврдити основе система васпитања и образовања, како би се задовољиле потребе Цркве.

3.2. *Манастирске школе*

Задатак манастирских школа био је образовање виших свештеника. Манастирске школе делиле су се на интерне и екстерне, тј. на интерна и екстерна одељења.

Дечаци који су већ у раном детињству били предодређени да постану свештеници називали су се „посвећени дечаци“ (*pueri oblati*), и живели су и школовали се у манастирима.

Када је организација наставе у питању, најбоље су биле организоване манастирске и катедралне школе. Циљ интерних манастирских школа био је васпитање дечака

за свештенике и калуђере, док су се у екстерне школе или одељења примала деца која би се касније одлучила за неко друго звање.

Учитељи су били калуђери и волели су васпитни рад. Манастирске школе су поседовале много више књига у поређењу са осталим школама. Баш из тог разлога је разумљиво зашто је настава у овим школама била најбоље организована.

У манастирским и катедралним школама учили су се у почетку исти предмети као у парохиским школама. Затим су временом талентованији ученици почели да уче седам слободних вештина (*septem artes liberales*).

Постојали су и женски манастири који су имали посебне школе за девојчице (за девојчице из имућних породица и за оне које су желеле да постану монахиње).

3.3. *Катедралне школе*

Катедралне школе биле су уређене слично као манастирске школе, али се ту настава и учење током времена уздижу на све виши ниво.

У манастирским и катедралним школама, основни систем наставних садржаја обухватао је седам слободних умећа или вештина. Систем се дели на две целине:

- ❖ **тривијум** (*trivium*) – граматика, дијалектика, реторика;
- ❖ **квадривијум** (*quadrivium*) – аритметика, геометрија, астрономија, музика.

Исидор Севилски – био је један од првих енциклопедиста раног Средњег века. Био је плодан и разноврстан писац, његово најзначајније дело је енциклопедија у двадесет књига под називом Етимологије и то је био његов покушај да средњовековном хришћанину представи сва значајна и потребна знања. Оно што је занимљиво јесте да су прве три књиге посвећене слободним наукама, тривијуму и квадривијуму.

Наставне методе у школама раног средњег века заснивале су се на механичком памћењу. Није ни могло да буде другачије јер се настава одржавала само на латинском језику, без разумевања градива и повезивања са матерњим језиком.

Многим ученицима је било тешко, па су напуштали школу и учење. Учили су да читају из црквених књига које су руком писане, па је и то додатно отежавало целокупан процес. Процес наставе се сводио на учење напамет, а од ученика се тражило и очекивало да науче многе молитве. Због свега наведеног, у школама су остајали само најдаровитији ученици. У црквеним школама био је наглашен догматски карактер и све је било прожето верским духом.

У школама раног средњег века није било колективног рада. Наставник је радио са сваким учеником појединачно, без обзира што су у истој групи били и почетници и ученици који су при крају школовања. Када учитељ све своје знање пренесе на ученика, тада је престајало школовање.

4. Појава универзитета

У XII и XIII основан је велики број световних и црквених универзитета. На развој универзитета, као и на потребу за што већим и дубљим знањем и образовањем, на првом месту утицао је тадашњи економски развој. Дошло је до јачања грађанског сталежа, тј, трговаца, занатлија, градова.. Потребне за образовањем биле су све веће, а упоредо је порастао и број виших школа које су биле приступачне и за слушаоце из других градова. Број учитеља који је предавао у вишим школама био је много већи него у нижим школама.

У првој половини XII века од виших школа нарочито су биле познате оне у Паризу (филозофско-теолошка школа), Болоњи (право) и у Салерну (медицина). Управо из ових школа развили су се најстарији европски универзитети.

Средњовековни универзитети били су заједнице учитеља и ученика, односно, настајали су по угледу на грађанске корпорације – корпорације учитеља и ученика (*universitas magistrorum et scholarium*). У то време цветао је систем корпорација. Како би заштитили своје интересе, трговци су се удруживали у гилде, а занатлије у цехове. И универзитетска корпорација је имала намеру да исто тако заштити интерес наставног особља, пре свега право предавања (*licentia docendi*).

Прве универзитете оснивали су студенти и учитељи, уз подршку градских власти и грађана.

Средњовековни универзитет, представљао је одређену органску заједницу учитеља и ученика. Имао је своју самоуправу и био релативно доста независан. На тај начин угрожавао је монопол цркве над школством. Зато је црква покушала да задржи монопол на знање и науку и то тако што ће да оснује што више својих универзитета и сузбијањем световних. Крајем XII века црква је основала Универзитет у Паризу, који је постао центар целокупне хришћанске наставе.

Услови за пријем на универзитет били су веома различити, али у поређењу са данашњим условима и веома скромни. Тада су студенти могли да упишу факултет већ са тринаест година, уз поседовање бар елементарног знања латинског језика.

Дуго се у јавној комуникацији користио појам *studium generale* – „опште студије“ пре него што се усталио термин универзитет или *universitas* као назив установа високог образовања. Појам опште студије користио се не да означи место где се изучавају сви предмети, већ место где долазе студенти са свих страна. Поред наведене карактеристике општих студија, постоје још две које су веома важне; подразумевало се да се ради о високом нивоу образовања и изучавању барем једног од предмета високих студија – теологија, право и медицина, и да су предавачи високо образовани. Овај појам се усталио почетком 13. века, да би све више и све чешће почео да се користи појам универзитет, затим они постају синоними, да би на крају преовладао појам универзитет који користимо и дан данас.

Универзитети у Болоњи и у Паризу наводе се као први и најзначајнији европски универзитети, и управо представљају два основна типа првобитних универзитета:

- ❖ **универзитет у Болоњи** (студентски универзитет) чини асоцијација студената који имају главну реч када је у питању организовање универзитета, саме наставе, избора професора и предмета;
- ❖ **универзитет у Паризу** (наставнички универзитет) чини заједница наставника или професора који имају главну реч у организацији целокупног универзитетског живота и рада.

Остали универзитети следили су један од поменутих два типа универзитета и према томе организовали свој рад.

Наставни план најстаријих универзитета био је заснован на седам слободних наука (*septem artes liberales*):

trivium - припремни степен (граматика, реторика, логика или дијалектика);

quadrivium - виши степен (аритметика, геометрија, астрономија, музика).

Са развојем заната и трговине, упоредо са развојем градова који су били све напреднији и јачи, ширила се и мрежа универзитета. Настали су универзитети у Болоњи, Паризу, Оксфорду, потом и у Монпељеу, Напуљу, Фиренци, Риму, Прагу, Бечу, Базелу, Пешти, Братислави, итд...

Средњовековни универзитети имали су по четири факултета - артистички, правни, медицински и теолошки. Артистички факултет у ствари је био припрема за студирање на осталим факултетима. Студије су се могле наставити на правном, медицинском, и на теолошком факултету. Теолошки факултет сматрао се врхунцем учености и знања.

Студије су себи могли да приуште само појединци који долазе из имућних породица, због њиховог дугог трајања и због високе цене студија. Трајање студија, а ни узраст студената није био ограничен, па се самим тим појам „вечити студент“ везује за прве универзитете и студенте још у Средњем веку.

5. Хуманизам и ренесанса

Крајем XIV века, а нарочито у XV и XVI веку толико су се уздрмали тадашњег друштва да су и у начину размишљања тог времена настале кључне, пресудне и пре свега врло значајне промене. Дошло је до јачања грађанства и економски и политички, и сама техника је доста унапредовала, а акценат је такође стављен и на већем занимању за друштвене науке.

Средњовековни поглед на свет почео је да се распада већ у XIV веку. Култура почиње да губи своју искључиву верску опредељеност, у целокупном животу осећа се преокрет ка свету и човеку (homo = човек, humanus = човечански, humanitas = човечност: одатле хуманизам). Човек је тај који постаје центар свих занимања, а то као рефлекс друштвених прилика води до хуманистичког индивидуализма. Тај покрет на подручју уметности и целокупног начина живота називамо ренесансом, научно настојање тога времена зовемо хуманизам, а његове представнике хуманистима..

Обновљено занимање учених људи за класичну уметност, књижевност, архитектуру антике – Грчке и Рима, назива се ренесанса (препород).

Хуманистички покрет није био никакав народни покрет, већ је захватао аристократске слојеве тадашњег друштва. Хуманисти су били најоштрији критичари средњег века и феудализма, баш због велике оданости антици.

Хуманистички покрет истовремено је значио преврат и за педагогију. У старом, феудалном друштву почела је да се рађа нова, буржоаска педагогија, која је припомогла рушењу старог поретка.

Буржоаска педагогија се у многим стварима разликовала од феудалне педагогије. Буржоаска педагогија представљала је прави, квалитетни скок у педагошком развоју. Као кључне разлике између буржоаске и феудалне педагогије истакле су се следеће:

Феудално васпитање настојало је да васпита човека као тип, док је у буржоаској педагогији акценат на васпитању човека као појединца. Код феудалне педагогије кључно је било да су ученици памтили градиво, док је у буржоаској педагогији главни циљ да ученици схвате градиво. Са једне стране имамо вербалну, а са друге стране очигледну наставу. Код феудалне педагогије знање се стицало из књига, а код буржоаске педагогије из природе, са једне стране дедукција као основна наставна метода, са друге индукција, затим поново са једне стране дидактички шаблон, а са друге разноврсност наставних метода и принципа.

У феудалној педагогији се потреба за учењем и васпитањем оправдавала искључиво разлозима онога света – спасењем, а у буржоаској педагогији задацима које човек има овде, на овом свету. Садржај и циљеви наставе у феудалној педагогији били су строго верско-морални, док је садржај наставе у буржоаској педагогији настојање да дете схвати и да се води рачуна како о његовим душевним тако и индивидуалним особинама.

Хуманизам наглашава вредност личности детета, дете треба волети и са њим треба поступати обурино, стрпљиво, укратко – човечно. Хуманизам, под утицајем антике, као васпитни циљ има хармонични развој душе и тела. Хуманисти су тежили ка томе да васпитни поступак буде индивидуалан. Пошто су били противници догматске и механичке наставе, хуманисти су се трудили да наставом развију умне способности детета и његову самосталност. Наставни план и програм се под утицајем хуманизма проширио, на вредности су почели да добијају предмети као што су астрономија, механика, историја, као и физичко (телесно) васпитање. Због процвата уметности, педагози тог доба истицали су потребу за естетским васпитањем (литература, музика..). Иако хуманизам није означавао потпуни прекид са религијом, религија је ипак знатно изгубила на важности.

Хуманистички образовни идеал важио је само за више друштвене слојеве које су чинили релативно узак круг племића, богатих грађана и научника.

Хуманистичка педагогија представља квалитетан скок пре свега на подручју теорије наставе, а мање на подручју моралног васпитања.

6. Закључак

Овај рад би на неки начин требало да представи градацијски процес кроз који је образовање прошло, полазећи од школа основног, најнижег нивоа, преко школа средњег нивоа па све до високих школа, односно школа највишег нивоа.

Наравно, у овом тренутку док пишем свој завршни рад, нама су доступне образовне установе највишег нивоа и то је једна од предности времена у коме живимо, али зарад одређеног баланса и равнотеже ми смо ти који треба да радимо на себи константно, унапређујемо и допуњавамо своја знања и пре свега ценимо могућност и свакодневну доступност усвајања нових знања.

Период раног хришћанства и средњег века везује се за поменуте школе које су кроз векове чиниле основу и базу неких нових, бољих, виших школа и довеле до развоја пвих универзитета и универзитета које имамо данас, као самог врха образовања.

На нама је одговорност да наслеђе које вековима уназад путује кроз време како би стигло до нас, и ми усмеримо ка напред, ка будућности и новим генерацијама које тек долазе.

Литература

- Bralić, Ž. (2016). Isidor iz Sevilje i slobodne nauke – od antičke ka srednjovekovnoj kulturi. *Образовање одраслих*, Vol. XVI, 1/2016, Сарајево: 57-72.
- Бралић, Ж. (2006). О школама раних хришћана. *Зборник радова 2006*. Београд: Универзитет у Београду – Факултет безбедности, 307-316.
- Бралић, Ж. (2007). Високо образовање у раном хришћанству – Ориген као ученик и као учитељ. *Зборник радова 2007*. Београд: Универзитет у Београду – Факултет безбедности, 239-257.
- Бралић, Ж. (2009). Високо образовање у раном хришћанству – Клемент и Александријска катехетичка школа. *Годишњак Факултета безбедности*. Београд: Факултет безбедности, 223-244.
- Бралић, Ж. (2021). *Теорија и организација образовања*. Београд: Факултет безбедности.
- Marrou, H. I. (1982). *A History of Education in Antiquity*. New York: A Mentor Book / The New American Library of World Literature, Inc.
- Zaninović, M. (1988). *Опћа историја педагогије*. Загреб: Школска књига.
- Žlebniċ, L. (1983). *Општа историја школства и педагошких идеја*. Београд / Горњи Милановац: Просветни преглед / Деџе новине.

ИЗЈАВА О АКАДЕМСКОЈ ЧЕСТИТОСТИ

Изјављујем да сам у приложеном раду поштовао/ла сва правила о академској честитости.

Овај писани рад резултат је искључиво мог личног рада, темељи се на мојим истраживањима и ослања се на наведену литературу.

У Београду, дана _____ године.

Потпис студента:
